

DRAGO ROKSANDIĆ
 Filozofski fakultet, Zagreb

Prethodno priopćenje
 UDK: 323.1(=163.42)

Postoji li još uvijek Srednja Europa?

Danas se u Hrvatskoj u njezinu europskom identitetu najčešće govori bez regionalnih atribucija kao zemlji tisućljetnog europskog kulturnog identiteta («kru-ga») i sl. Još «jučer» politički korektan govor podrazumijevao je naglašavanje njezina srednjoeuropskog identiteta, nerijetko s ostrim razgraničenjem spram jugoistočnoeuropskih, napose spram balkanskih ambivalencija hrvatske povijesti i kulture. Ovaj članak je pokušaj da se prate promjene u hrvatskim régimes d'historicité u posljednjih dvadesetak godina fokusirajući se na njihove europske regionalne kontekste.

Ključne riječi: Hrvatska, 1991-2011, suvremena povijest, regije europske povijesti, Srednja Europa, Mediteran, Jugoistočna Europa, Balkan

Pisac Miroslav Krleža (Zagreb, 1893 – Zagreb, 1981), mnogima najvažnije ime hrvatske kulture u 20. stoljeću, gotovo u svakom svom retku, metaforički rečeno, srednjoeuropski je prepoznatljiv.¹ On sâm uvijek je odlučno odbijao imati išta zajedničko s „centralno-evropskim kompleksom“ i to je više puta na različite načine obrazlagao, nerijetko s ironijom (dakle, tipično srednjoeuropski!). Predrag Matvejević u svojim *Razgovorima s Krležom*, prvi put objavljenima 1969. godine, uporno je nastojao sve izoštrenijim pitanjima ispitati detalje Krležine argumentacije protiv Srednje Europe, ali sve se na kraju svelo na početnu Krležinu tvrdnju:

Sve kad bismo bili skloni da primimo neke vrste postavki da su se u okviru dekompozicije austro-ugarskog kolonijalnog carstva, heterogenog i heteroklitnog, mogli pojaviti neki, na prvi pogled slični ili, nazovimo ih tako, „zajednički odrazi“ u literarnom senzibilitetu koji se formirao na ovom geografskom prostoru, smatram da je tzv. literarni „centralno-evropski kompleks“ fantom. Danas je to sazivanje davno već mrtvih duhova na jednoj spiritističkoj seansi... (...)...danas je to formula za nazoviliterarne fikcije koje

1 *Bibliografija Miroslava Krleže* (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1999, 404 str.) sadržava, pored ostalog, bibliografske podatke o svim prijevodima Krležinih djela do 1999. godine. Predmetno kazalo (str. 204-205) omogućuje uvide u prijevode na češki, mađarski i njemački, kao i na sve ostale jezike. Čeških je prijevoda 61, mađarskih 111, a njemačkih 98.

se po potrebi političkog oportuniteta primjenjuju na raznovrsne motive, da bi se dokazalo kako se *mythos* Beča još uvijek nije ugasio. (...)²

Na zagrebačkom groblju Mirogoj, koje bi u bilo kojem većem srednjoeuropskom gradu moglo biti doživljeno svojim, Miroslav Krleža je vlastitom voljom sahranjen u grobnici koja svojim izgledom podsjeća na srednjovjekovni bosanski „heretički“ stećak. Međutim, njegova kritička propitivanja naoko neupitnih srednjoeuropskih kulturnih vrijednosti, kao i upozorenja da se brojni reprezentativni „srednjoeuropski“ opusi ne mogu shvatiti izvan zapadno- ili istočnjoeuropskih konteksta te da međusobno nemaju prepoznatljivih „srednjoeuropskih“ poveznica, nesumnjivo su točna. Transkulturalna iskustva u modernoj hrvatskoj kulturi – Krležin primjer rječito svjedoči – u samoj su srži onoga što je u njoj najvrednije. U njoj je srednjoeuropsko iskustvo najuočljivije, ali je najmanje kreativno onda kada ga se pokušava kanonizirati.

Da tome nije tako samo u hrvatskom slučaju, najbolje svjedoče činjenice geopolitičke naravi, one koje impliciraju kvazitotalitet svih vidova srednjoeuropskih identifikacija, a one su ponajprije u vezi s granicama Srednje Europe. Svaka rasprava o njoj prije i poslije 1989. godine ne može izbjeći to pitanje.³ Hrvatski je slučaj i ovom prilikom jedan od najboljih primjera sa svim svojim kontinuitetima i diskontinuitetima. Hrvatski odnosi s Mađarskom, Austrijom i Češkom dugog su trajanja, a kada je o čitavoj europskoj moderni riječ, nemoguće je previdjeti činjenicu da su Hrvati s Mađarima, austrijskim Nijemcima i Česima te s više drugih susjednih naroda od 1527. do 1918. godine habsburški podanici. Oni su to, doduše, u različitim državnopravnim statusima te, što je još važnije, u uvelike različitim sociokulturnim zbiljama. Koliko god je povijest «spajala» ova četiri naroda do 1918. godine, toliko ih je nakon 1918. «razdvajala». Jedini pokušaj njihove «reintegracije» u Trećem Reichu nije bio samo povijesna farsa nego i najtragičnije pa i, sve do danas, najtraumatičnije razdoblje povijesti svakoga od njih pojedinačno, dakako, i njihovih susjeda.

U tom je smislu razdoblje poslije 1990/1991. godine, kada je Hrvatska u pitanju, uistinu novi srednjoeuropski početak. On je tim sudbonosniji što je hrvatsko državno osamostaljenje 1991. godine u tragičnom ratnom raspadu SFR Jugoslavije imalo mnogo više implikacija nego što se to mnogima u tom trenutku činilo. Moderni jugoslavizam bio je izvorno, kulturno i politički, u 19. stoljeću prije svega hrvatski «produkt». Mnogobrojna nastojanja da se Jugoslaviju reformira nakon 1918. godine te učini što prihvatljivijom za Hrvate, ali, manje ili više dosljedno, za druge

2 Predrag Matvejević, *Razgovori s Krležom*, VIII. prošireno izdanje, V.B.Z., Zagreb 2011, str. 65–66. Prvo izdanje objavljeno je 1969. godine.

3 Međunarodni skup „Les politiques culturelles transnationales: Autriche, Croatie, Hongrie, République Tchèque“ (Strasbourg, 12. i 13. studeni 2010), sazvan u srednjoeuropskoj inspiraciji, nužno nameće pitanje, ako se prihvati neupitno legitimno ponuđeni austrocentrički pristup, a gdje su tu Njemačka i Slovenija, ali i Švicarska ili Slovačka, da ne spominjem Italiju, čija je „Transpadanija“ neupitno srednjoeuropska.

južnoslavenske narode, isto su tako počinjala nerijetko u Hrvatskoj i trajala sve do 1989/1990. godine.⁴ Izlaz iz jugoslavenske paradigme inovacijski je redefinirao "zaboravljene" tradicije. Među njima se srednjoeuropska nametnula kao najučinkovitija.

Međutim, jugoslavenska formula hrvatskoga nacionalnog pitanja bila je europski transregionalna, to jest, i srednjoeuropska, i mediteranska, i balkanska. Dakle, u hrvatskom je slučaju odnos prema konceptu „Srednja Europa“ bio trajno ambivalentan. U 1980-im godinama, kada je u ČSSR, Mađarskoj i Poljskoj upravo taj pojam u mnogobrojnim disidentskim očitovanjima pa i u širim oporbenjačkim raspoloženjima bio koncentrirani izraz kulturne i političke alternative „realnom socijalizmu“, u Hrvatskoj nije nastao nijedan izvorni esej o Srednjoj Europi, a i prijevodi ključnih tekstova pojavili su se razmjerno kasno.⁵ Bile su to godine knjiga poput *Mediterranski brevijar* (1987) Predraga Matvejevića, najuspješnije među njima (istovremeno, do danas, najviše prevedene knjige iz suvremene hrvatske književnosti). Bilo je i mnoštvo drugih koje su mnogo više tematski i senzibilitetom bile orijentirane prema Sredozemlju, čak i onda kada su u njima srednjoeuropske teme bile neizbježne. Posebno je to vidljivo u djelima na mediteransko-srednjoeuropske riječke, istarske i tršćanske teme.⁶ Inovativni poticaji ponovno su bili transkulturni.

Mnogo se toga promijenilo u dvadeset, trideset godina. Hrvatsko javno mnijenje danas, točnije, u kontinuitetu od 1990. godine, svojom velikom većinom Hrvatsku neupitno smatra srednjoeuropskom zemljom. Bez takva uvjerenja teško da bi bilo plebiscitarnog opredjeljenja za državnu nezavisnost 1991. godine. Poslije 1990. godine, u ubrzanom procesu dezintegracije Jugoslavije, započela je u Hrvatskoj „srednjoeuropska renesansa“. Ona se u kulturi očitovala, primjerice – pored ostalog

4 Istini za volju, jedan je od važnih uzroka tome činjenica da je u Hrvatskoj sve do 1995. godine živjela brojna srpska zajednica, koja se autohtonizirala u razdoblju od 15. do 18. stoljeća. Ona je svoju modernu srpsku svijest, kao i svijest o svojoj pripadnosti „hrvatskoj domovini“, stvorila u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću. Nasuprot ustaškoj Hrvatskoj od 1941. do 1945. godine stajala je partizanska Hrvatska, koju je u osnovi stvorila antifašistička hrvatsko-srpska koalicija. Srbi u Hrvatskoj podijelili su se na pitanju odnosa prema hrvatskom državnom osamostaljenju 1990/1991. godine. (Vidjeti: Drago Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*, Vjesnik, Zagreb 1991) Mnogi su sudjelovali u pobuni protiv Hrvatske, ali su mnogi isto tako sudjelovali u obrani Hrvatske. Srbi su 1971. godine činili 14,16% stanovništva, godine 1991. 12,16%, a 2001. godine 4,5% stanovništva Hrvatske, tj., 201.631 osobu. (*Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava. 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima. Dokumentacija 881*. Republika Hrvatska. Republički zavod za statistiku, Zagreb 1992, str. 14; http://hr.wikipedia.org/wiki/Srbi_u_Hrvatskoj. Korišteno 6. siječnja 2012. godine.

5 *Gordogan*, časopis u nakladi Centra za društvene djelatnosti Saveza socijalističke omladine Zagreba, tiskao je u dva navrata, 1985. i 1987. godine, ključne europske tekstove za debatu o Srednjoj Europi. Međutim, do 1990. godine, s hrvatske se strane nisu pojavili tekstovi koji bi mogli biti kreativno usporedivi s, primjerice, Kunderinim ili Konradovim.

6 Među njima je svojim opusom najutjecajniji bio Enzo Bettiza (Split, 1927), a napose Claudio Magris (Trst, 1939). Dakle, važno je naglasiti da je srednjoeuropska problematika velikim dijelom „ušla“ u suvremenu hrvatsku kulturu preko tršćanskoga kulturnog kruga, podjednako otvorena i prema mediteranskim i prema srednjoeuropskim aspektima vlastite kulturne baštine.

– svojevrsnim otkrićem baroka, što se zbivalo istovremeno s analognim procesima u drugim srednjoeuropskim zemljama, koje su baštinile iskustvo katoličke obnove. Postupno se širila i na brojne druge teme i područja. Nisu to nužno bile iste one koje su srednjoeuropski bile neizbježne u Austriji ili Češkoj. Primjerice, produbljeniji interes za srednjoeuropsku, napose habsburšku, prosvjetiteljsku baštinu, za razliku od Austrije ili Češke, u Hrvatskoj je recentnijeg podrijetla.⁷

Neovisno o tome što se sve, kada i kako radilo u procesu rekonstrukcije hrvatskoga srednjoeuropskog identiteta, a što je u osnovi neupitno bila i ostaje nužnost i sa stajališta reinterpetacije baštine i sa stajališta aktualnih hrvatskih potreba u kulturi i društvu – kako u svojim vlastitim tako i u srednjoeuropskim i europskim horizontima – glavni je problem sve do 2000. godine bio – a donekle, doduše u bitno manjoj mjeri, ostao do danas – negativni odnos prema Jugoistoku, a naročito Balkanu. (O bilo čemu s jugoslavenskim atribucijama da ne govorimo!)⁸ Iako su mnogi mislili i misle da time „brane Hrvatsku“, nastavljajući tradiciju *antemurale Christianitatis*, to, dakako, nikada nije mogao biti slučaj. Pokretanje rata u Hrvatskoj i protiv Hrvatske sa srpske (i crnogorske) strane traumatiziralo je hrvatsko-srpske/srpsko-hrvatske odnose na način koji je ostavio trajne tragove i koji do danas bitno otežava hrvatska kritička (samo)preispitivanja.⁹

U Hrvatskoj također ne silazi s dnevnog reda pitanje je li ona, po čemu i na koji način, mediteranska zemlja. Nitko se toga statusa u načelu sigurno neće odreći, ali što to u stvari znači u odnosu na srednjoeuropsko opredjeljenje, malo će tko sa sigurnošću htjeti ili umjeti odgovoriti, čak i kada je riječ o pozvanim stručnjacima. Brojne manje ili veće teškoće u odnosima sa Slovenijom, Italijom, Bosnom i Hercegovinom i (neobično, ali razumljivo) ponajmanje s Crnom Gorom na Jadranskom moru, svjedočanstvo su da je jadransko pitanje, kao *par excellence* euromediteransko

7 U tome je i ovaj put vanjski poticaj imao važnu ulogu. Mislim na 13. *Internationaler Kongress zur Erforschung des 18. Jahrhunderts* (Graz, 25-29. srpnja 2011), u čijem su radu sudjelovali brojni hrvatski istraživači. U istom je ozračju nedavno, 11. i 12. studenog 2011, realiziran i hrvatsko-srpski znanstveni kolokvij „Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: interkulturalni aspekti ‘prosvijećene’ modernizacije“ na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Programska knjižica je tiskana (ISBN 978-953-175-409-5).

8 Hrvatska politička desnica 1990-ih godina bila je oduševljena Huntingtonovim *Clash of Civilisations* jer ga je doživljavala kao aktualnu geostratešku relegitimaciju koncepta *antemurale Christianitatis*. Problem je bio, imajući na umu slične nacionalističke inspiracije na srpskoj strani – također s huntingtonskim referencama – „samo“ u tome hoće li jugoistočna hrvatska granica biti na rijeci Uni, na zapadnoj granici Bosne i Hercegovine ili na rijeci Drini, na istočnoj granici Bosne i Hercegovine (srpska, *vice versa*). Srpska kao i hrvatska politika prema Bosni i Hercegovini danas su pod svojevrsnim međunarodnim protektoratom, kao, uostalom, i sama Bosna i Hercegovina poslije Daytonskih sporazuma 1995. godine. Hrvatska se bosanskohercegovačka politika postupno mijenjala nakon 2000. godine, ali su ozbiljni problemi u vezi s Bosnom i Hercegovinom ostali i dalje otvoreni. Oni imaju i unutarpolitičke implikacije u Hrvatskoj.

9 Čak i kada bismo sve drugo mogli staviti *ad acta* u hrvatsko-srpskim/srpsko-hrvatskim odnosima, međusobne tužbe za genocid trajno su opterećenje, potpuno neovisno o tome kako će se započeti sudski procesi u Haagu apsolvirati.

pitanje, latentno otvoreno. Uvjeran sam da ga je moguće rješavati ponajprije bilateralno, ali ništa manje i multilateralno, točnije – transnacionalno.

Dakako, mnogo je složenije i „zapaljivije“ pitanje je li Hrvatska balkanska zemlja. Velika većina ljudi će na to pitanje odgovoriti negativno. Međutim, nakon svega što se dogodilo u posljednjih dvadeset godina te imajući na umu sve što se i dalje događa, malo će tko danas reći da Hrvatska nema ničeg zajedničkog s Balkanom.¹⁰ Na koncu konca, čak i kada ne bi bila u pitanju sama Hrvatska, u pitanju je spomenuta neupitno balkanska Bosna i Hercegovina, bez koje je nemoguće rješavati temeljnu problematiku hrvatske prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u Europi. Bosna i Hercegovina je u hrvatskoj povijesti na različite načine isto toliko važna kao i u bošnjačkom i u srpskom slučaju. Tome smo se svi mogli osvjedočiti u ratu 1992-1995. godine, a osvjedočujemo se i danas pa se slobodno može reći, bez straha da će se suštinski pogriješiti, da se srednjoeuropska budućnost Hrvatske „provjerava“ na uspješnosti njezine balkanske politike.¹¹

Kada se tome doda činjenicu da je hrvatsko-srpska etnička izmiješanost u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji, ali i Crnoj Gori (Boka kotorska) velika – čak i poslije rata 1991-1995. godine – a svakovrsni naslijeđeni problemi s tom izmiješanošću u vezi još i veći, moguće je sa sigurnošću ustvrditi da je samoubilačka svaka hrvatska politika koja ignorira hrvatske balkanske aspekte i interese.

Da zaključim, Hrvatska je od 16. stoljeća ponajprije srednjoeuropska zemlja, ali je bitno pitanje njezine opstojnosti u 19. i 20. stoljeću uvijek bilo jadransko/sredozemno, dok je proces hrvatske nacionalne integracije u istom tom razdoblju bilo nemoguće apsolvirati izvan balkanskog konteksta.

U dugom povijesnom trajanju, Hrvatska je i srednjoeuropska, i mediteranska, i balkanska (odnosno, bolje rečeno, jugoistočnoeuropska) zemlja.¹² Međutim, time nije manje od bilo koje druge srednjoeuropska, mediteranska i jugoistočnoeuropska. Drugim riječima, europske makroregije (što uključuje i Srednju Europu) neizbježno su ambivalentne u Europi država-nacija u svakom onom slučaju kada određena država-nacija sebe nalazi u više nego jednoj makroregiji. Isti problem postaje još složeniji

10 Kulturno distanciranje od Balkana poznato je danas na različite načine u svim jugoistočnoeuropskim zemljama, iako bi svaka sebe rado vidjela kao „regionalnog lidera“ na ovom ili onom području.

11 To se, dakako, ne odnosi samo na Bosnu i Hercegovinu nego prije svega na cijeli kompleks hrvatsko-srpskih odnosa.

12 Iz takva načelnog uvjerenja nastao je istraživački projekt u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, inicijalno utemeljen 1996. godine u suradnji s partnerima sa Sveučilišta u Gazu i Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti, „Triplex Confinium: hrvatska višegraničja u euromediteranskom kontekstu“. Suradnja je kasnije proširena na Sveučilište u Padovi itd. Projekt uključuje i orijentalističke studije. (Vidjeti: www.ffzg.hr/pov/zavod/triplex)

ako se kulturnom „dekonstrukcijom“ bilo koje pojedine države-nacije otvori pitanje njezine unutrašnje strukturalne policentričnosti u dugom povijesnom trajanju.¹³

Tokom čitava „kratkog“ 20. stoljeća (1918-1989) pojam „Srednja Europa“ posvuda je mijenjao svoja značenja.¹⁴ Nije ih prestajao mijenjati ni poslije 1989. godine. Pored inicijalno euroatlanski povlaštenog „trokuta“, odnosno „četverokuta“ (Češka i Slovačka, Poljska i Mađarska), na vrlo različite načine stalno je otvoreno pitanje srednjoeuropskog statusa niza zemalja od neupitnih Slovenije i Hrvatske na jugozapadu do Rumunjske, Srbije (ponekad isključivo Transilvanije, s jedne i Vojvodine, s druge strane), ali i Bugarske na jugoistoku. Nisu rijetki zagovornici srednjoeuropskog statusa Bosne i Hercegovine. Otvorena su pitanja jesu li Moldavija i Ukrajina na istoku (u cijelosti ili samo njihovi zapadni dijelovi) Srednja Europa, a isto pitanje ponavlja se u slučaju Bjelorusije. Sada je već uobičajeno srednjoeuropskima smatrati baltičke države Litvu, Latviju i Estoniju.

Istovremeno – da navedem slučaj koji posebno tangira Hrvatsku – Hrvatska je do nedavno, zajedno sa svim drugim državama-nasljednicama SFR Jugoslavije (s izuzetkom Slovenije) i Albanijom u oficijelnim dokumentima Europske Unije bila kategorizirana kao država Zapadnog Balkana. Taj se pojam inače prestalo koristiti s deblokiranjem hrvatskih pristupnih pregovora Europskoj Uniji. Najnoviji obnovljeni interes za Srednju Europu koincidira, s jedne strane, sa strukturalno-funkcionalnim teškoćama Europske Unije, a s druge, s genuinim potrebama svake spomenute države da regionalno, bilateralno ili multilateralno razvija i unapređuje svoje odnose sa susjedima. U tome su u raznim područjima postignuti brojni učinci, ali bi ih moglo biti i mnogo, mnogo više.¹⁵

Pritom je posebno važno uvijek imati na umu da će svaka njemačka i austrijska politika uvijek imati svoj srednjoeuropski kontekst, kao što će i u slučaju svih drugih spomenutih država srednjoeuropski okvir pretpostavljati definiranje odnosa prema

13 Vidjeti rani pokušaj s time u vezi: Hervé Le Bras; Emmanuel Todd, *L'invention de la France*, Pluriel. Inédit, 1980. Sada je već klasično djelo: Fernand Braudel, *L'identité de la France* (1986). Navedena je spoznaja bitna i u mome shvaćanju Hrvatske kao europskog „višegraničja“ (*multiple borderland*). Vidjeti: Drago Roksandić, *Triplex Confinium. O granicama i regijama hrvatske povijesti 1500–1800.*, Barbat, Zagreb 2003.

14 O tome sam prvi put pisao u članku „Serben, Kroaten und Mitteleuropa“, u: Gerd Bacher; Karl Schwarzenberg; Josef Taus (ur.), *Standort Österreich. Über Kultur, Wirtschaft und Politik im Wandel*, Graz: Styria, 1990; Vidjeti također: isti, „Völkerkerker, Vielvölkerstaat, neue Nationalstaaten. Illusionen und Realitäten der kleinen Völker Mitteleuropas“, u: Helmut Steiner (ur.), *Was. Zeitschrift für Kultur und Politik*, Nr. 79, Müzzzuschlag 1995, str. 31-42. Srednjoeuropski blok *Mitteleuropa II.* sadržava i članke Daniele Strigl, Ferenc Glatza, Eduarda Goldstücker, Petera Hanáka i Helmuta Konrada.

15 Velik su problem umnogostručavanja regionalnih inicijativa, nerijetko s epicentrima izvan regije, što očito reflektira različite neusuglašene euroatlanske interese.

Austriji ili Njemačkoj te, s još jasnijim kriterijima implicitnog ili eksplicitnog odnosa prema Rusiji i, sve više – ponovno, Turskoj.¹⁶

Dvadeset i dvije godine nakon 1989. godine o potonjoj se još uvijek govori, u svojevrsnom vjerskom zanosu, kao o *Annus Mirabilis*, što i danas, češće nego što bi to u sekularnoj Europi smio biti slučaj, sugerira shvaćanje 1989. godine kao godine „uskrsnuća“. Mislim da u tome i jest glavni problem. Europska povijest – shvaćena kao povijest europske civilizacije, napose suvremena europska povijest, shvaćena kao povijest europske modernizacije u kratkom 20. stoljeću – isključuje „čudotvorne“ odnose prema vlastitoj baštini. Ona uključuje samo one koje analitičkim kategorijama povijesti civilizacije umiju kritički propitati i vrednovati europskih pedeset i pet godina, tj. razdoblje od 1944/1945. do 1989/1990. godine. Ne treba podcijeniti ono što je napravljeno poslije 1989. godine. Međutim, tekuće krize, koje su jednim svojim dijelom očito strukturalne naravi, upućuju na zaključak da mnogo toga u vezi sa srednjoeuropskom baštinom od 1944/1945. do 1989/1990. još uvijek nije kritički apsolvirano.

Srednjoeuropska društva od 1918. do 1945. godine, neovisno o razlikama, ponajprije su bila seljačka društva i agrarne ekonomike. Čak i da nije bilo razornih utjecaja Prvoga i Drugog svjetskog rata, „novi početak“ 1945. godine, čak i bez Sovjetskog Saveza, bio bi konfliktan ili, barem, kontradiktoran.¹⁷

Ne previđajući učinke podjele interesnih zona u Europi između najutjecajnijih sila antifašističke koalicije od 1943. do 1945. godine, bitno je istaknuti da je svaka srednjoeuropska država na drugačiji način postala dijelom sovjetske interesne zone, odnosno da je to izbjegla biti. Nije bilo isto 1945. godine biti na strani poraženih ili pobjeđenih, biti na strani onih čije su se vojske borile u Sovjetskom Savezu kao njemačke saveznice ili onih koji su na različite načine bili sovjetski saveznici. Nije bilo isto biti na strani onih koji su između 1939. i 1941. bili okupirani ili čak i izloženi genocidu ili biti na strani onih koji su u istom razdoblju zajedno s fašističkim silama okupirali druge i uništavali „manje vrijedne“ ljude i narode. Nije bilo svejedno koliko je gdje u Srednjoj Europi 1944. i 1945. godine bilo (pro)komunističkih političkih snaga i kako su one zamišljale vlastitu zemlju poslije „pobjede“ te koliko i kako su

16 Izvorna *Mittleuropa* u 19. i početkom 20. stoljeća pa i kasnije je germanocentrična. (Vidjeti: Jacques Le Rider, *Mittleuropa*, Barbat, Zagreb 1998. Izvorno izdanje, pod istim naslovom, u Presses Universitaires de France, 2004) Otuda i izrazi *Ostmitteleuropa*, *Westmitteleuropa*, *Südostmitteleuropa* itd. U austrijskom slučaju češći su slučajevi korištenja pojma *Zentraleuropa* itd., u francuskom *l'Europe médiane* itd. Od suštinskog je srednjoeuropskog i europskog interesa da Austrija i Njemačka, koliko god u bilo čemu bile partnerske, budu distinktivno prepoznatljive u politici, kulturi, gospodarstvu itd. U Srednjoj Europi tako brojnih naroda te još brojnijih trauma prošlosti i neizvjesnosti budućnosti, država-nacija dugo će još imati svoj emancipacijski smisao, dakako, pod uvjetom da ne izgubi svoja autentično demokratska izvorišta.

17 Aktualna kriza u Mađarskoj, s mnoštvom nacionalnopolulističkih očitovanja, svjedoči da je i jedna od onih zemalja koja je godinama poslije 1989. godine u Europi i svijetu bila doživljavana kao tranzicijski *success-story* vrlo daleko od „modelskog“ iskustva.

realizirale svoju „socijalističku solidarnost“ prema staljinskom Sovjetskom Savezu. Hladni rat samo je prividno bio „ukinuo“ Srednju Europu.

S druge strane, 1989/1990. godine svaka je srednjoeuropska država na drugačiji način izlazila iz „komunizma“. Jugoslavija je 1948. godine prestala biti zemljom sovjetske interesne zone, a od 1950. godine započela je socijalistički samoupravni „eksperiment“, koji je trebao osigurati zbiljski prekid sa staljinskim socijalizmom. Ona je u tome samo djelomično uspjela, možda baš zbog četrdeset godina nedosljednoga oscilatornog distanciranja od državnog socijalizma. „Nacionalne renesanse“ u multinacionalnoj Jugoslaviji bile su jedini neupitni učinak. Kumulirane tranzicijske kontroverze od 1950. do 1990. godine na kraju su prouzročile sistemsku imploziju. Samoupravljanja je nestalo kao da ga nikada nikakvog nije ni bilo. Rumunjska je poslije Jugoslavije najustrajnije uspijevala izbjegavati limite sovjetskoga geopolitičkog monopola, ali praktično niti ne pokušavajući otvoriti pitanje unutrašnjopolitičkih alternativa „porumunjenom“ „realnom socijalizmu“. Dubinski mnogo autentičniji otpori staljinizmu i sovjetskom imperijalizmu u Poljskoj, Mađarskoj i Čehoslovačkoj nužno su bili ograničenih domašaja u uvjetima „hladnog rata“, ali su zato svoj puni učinak mogli postići s početkom sovjetske „perestrojke“.

Čehoslovačka Republika – zemlja uspješnog komunističkog puča 1948. godine, dirigitiranog iz Sovjetskog Saveza, izvedenog s masovnom, ali ne i većinskom, podrškom „odozdo“ – upravo zato što je tradicijski imala autentičnu lijevu političku kulturu, k tome, nastalu u jednom od najranije industrijaliziranih društava Srednje Europe, prva se počela nakon XX. kongresa KPSS-a – s mnoštvom oklijevanja, ali prije svega „odozdo“ – orijentirati prema propitivanju mogućnosti pluralističkoga demokratskog socijalizma. Stoga je slom „praškog proljeća“, odnosno, „socijalizma s ljudskim likom“ 1968. godine i to „bratskom“ okupacijom zemlje, dirigitiranom „normalizacijom“ itd., vjerojatno imao porazniji učinak za budućnost bilo kakve socijalističke alternative u Srednjoj Europi nego bilo što drugo što se dogodilo u, primjerice, Mađarskoj ili Poljskoj. U ove dvije zemlje staljinski je socijalizam bio sovjetski import 1944/1945. godine, koji nije imao šanse biti društveno interioriziran. Neovisno o svim razlikama i sličnostima između Mađarske i Poljske od 1944/1945. do 1989. godine, u konačnici je najveća razlika bila u tome što su poslije 1956. godine mađarski komunisti bili ti koji su s puno nedosljednosti postupno stvarali pretpostavke za demokratsku tranziciju („gulaš-socijalizam“), a u poljskom slučaju, masovna antikomunistička alternativa postupno se artikulirala nakon 1968. godine međusobnim poticajima radničkih i intelektualnih slojeva, svjetovne i duhovne Poljske te kapilarnom dezintegracijom sistema komunističke vlasti i moći.

Godine 1989. činilo se da će lančane reakcije systemske implozije biti nemoguće dugoročnije zaustaviti. Ubrzo je prevladalo uvjerenje da će demokratske promjene „odozdo“, odnosno različite kolorirane „revolucije“ dugoročno stabilizirati uvjete systemske tranzicije prema zapadnoeuropskim modelima. Dogodilo se da su se naciokomunističke nomenklature prilagodile trenutačnim imperativima tranzicije

i disperzirale po različitim političkim strankama, dok je kompleksnije shvaćena demokratska tranzicija morala biti usporena. Pitanje je što bi se s njome uopće događalo da nije bilo euroatlanskog imperativa da čak i Rumunjska, država na granici postsovjetskog svijeta, mora biti *success-story*. Nije li i to transnacionalna srednjoeuropska ironija sudbine?

To što se danas događa u svjetskom gospodarstvu, ako je suditi prema proturječnim dijagnozama s raznih strana svijeta, nije lako razumjeti. Nije teško uočiti, neovisno o tome, da, unatoč globalnim razmjerima krize te neizbježnim globalnim strategijama izlaska, posvuda raste uloga nacije-države u preuzimanju odgovornosti za stanje u vlastitim gospodarstvima, odnosno društvima i kulturama. Pitanje je samo koliko se gdje državnu vlast demokratski konstituira, a koliko je ona instrument središta moći koja su vrlo daleko od demokratske verifikacije.

U tome europske regionalne zajednice, uključujući i srednjoeuropske, imaju ograničene uloge, a međusobni odnosi regionalnih susjeda pritom ne djeluju ohrabrujuće, što se bliže budućnosti tiče. S hrvatskog stajališta, korupcijski skandali na najvišim razinama vlasti imaju svoje srednjoeuropske koordinate u Austriji i Italiji, Mađarskoj i Sloveniji, a s druge strane, uvjeti poslovanja ključnih sektora hrvatskog gospodarstva izravan su razlog ozbiljnim teškoćama u odnosima s nekim regionalnim susjedima (*Agrokor* vs. *Mercator* u slučaju Slovenije, *INA* vs. *MOL* u slučaju Mađarske itd.). Nasuprot tome, spomenute zemlje i Njemačka, s jedne strane, te Bosna i Hercegovina i Srbija, s druge strane, ključni su vanjsko-trgovinski i privredni partneri Hrvatske, što je najbolje jamstvo da moraju postojati zajednički regionalni interesi da temeljni problemi zajednički budu i riješeni.

Upravo zato sam najviše i zabrinut jer ne uočavam veća zajednička ulaganja u društveno-humanističke i tehno-tehnološke inovacije, a regionalna mobilnost istraživača, sveučilišnih nastavnika i studenata još je uvijek krajnje ograničena i vrlo često jednosmjerna – od manje razvijenih prema razvijenima. Polazeći od vlastitog fakulteta, Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji ima preko 600 ljudi u različitim nastavnim statusima i oko 7-8.000 studenata, ne mogu ne uočiti da se srednjoeuropski studiji velikim dijelom kreću tradicionalnim pa i tradicionalističkim smjerovima, s vrlo malo inovacija. (Vidjeti prilog 1.) Novo je to što se različite srednjoeuropske teme češće istražuju i predaju, ali to, zasigurno, nije dovoljno.¹⁸ Srednjoeuropski okvir sam po sebi vrlo je važan, ali nije dostatan. Nužno je da on bude najmanje europski. Za budućnost Europe, napose Europske Unije, bitno je

18 Predajući povijest Srednje i Jugoistočne Europe na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te uređujući više biblioteka u različitim zagrebačkih nakladnika, realizirao sam kao urednik te pisac predgovora ili pogovora čitav niz naslova koji su **po prvi put na hrvatskom jeziku** omogućili uvid u izvorne interpretacije povijesti srednjoeuropskih naroda. Primjerice: Péter Hanák (ur.), *Povijest Mađarske*, Zagreb 1994; Erich Zöllner; Therese Schüssel, *Povijest Austrije*, Zagreb 1997; Jacques Le Rider, *Mitteuropa*, Zagreb 1998; Jean-François Nöel, *Sveto Rimsko Carstvo*, Zagreb 1998; Ulf Dirlmeier et al., *Povijest Njemačke*, Zagreb 1999. itd.

ponajprije da Njemačka i Francuska uspijevaju usuglašavati strategije „ovladavanja krizom“ i, što je još važnije, podržavati oblikovanje alternativnih modela razvoja.

Postoji još jedan problem koji je bitan za to kakva će biti budućnost Srednje Europe. Nedavno sam iz Graza dobio obavijest da Sveučilište u Grazu povodom 40. godišnjice djelovanja sveučilišnog Centra za jugoistočnoeuropsku povijest pokreće *new publication series SEEMES (South East European and Middle East Studies)*.¹⁹ Inicijativa me natjerala na razmišljanje. Dijelim mišljenje da će budućnost Jugoistočne Europe velikim dijelom biti u vezi s budućnošću Sredozemlja, napose Srednjeg Istoka, ali – treba li uopće dodati – ništa manje i budućnošću Srednjoistočne Europe, Europe između Njemačke, Rusije i Turske. Drugim riječima, kontekstualiziranje razvojnih problema budućnosti Jugoistočne Europe primarno u proširenom jugoistočnom, tj. srednjoistočnom horizontu, nemoguće je ne doživjeti kao refleks Europe “koja je umorna od proširenja” i koju ponajviše zanima sigurnosni vid održivosti “jugoistočnoeuropske ‘bijeke mrlje’”. Ono što povezuje Jugoistočnu Europu i Srednji Istok, u euroatlanskoj optici, u osnovi su geostrategijska konfliktnost te periferijska (ne)razvijenost i upitna unutrašnja stabilnost.²⁰ Turska je najveća zemlja čitavog jugoistočnoeuropskog i srednjoistočnog areala, istovremeno je i zemlja najbržeg gospodarskog rasta pa, uvjetno, i najvećeg vojnog potencijala (uvjetno – zbog Izraela!), ali i upitne demokratske legitimiranosti te neodržive manjinske politike. Sviđalo se to u Europi nekome ili ne, Turska danas rekonfigurira političke i kulturne realnosti čitavog tog prostora. Suglasan sam da se pred svim tim, naročito nakon brojnih promjena u nizu arapskih mediteranskih zemalja, ne može zatvarati oči. U tom smislu nije upitno što se i austrijski kolege na nov način istraživački počinju baviti Jugoistočnom Europom i Srednjim Istokom, pa i pokretanjem analognih serija publikacija.

Ipak, brine me što s iste austrijske strane, usporedo s ovakvim inicijativama, nema pojačanih analognih inicijativa usmjerenih prema cjelovitijem istraživačkom umrežavanju Srednje i Jugoistočne Europe. U takvom umrežavanju mogla bi se mnogo produktivnije razviti hrvatsko-austrijska znanstveno-istraživačka suradnja baš zato što je Hrvatska i srednjo- i jugoistočnoeuropska zemlja. Međutim, to nije samo hrvatski interes. Sve zemlje Jugoistočne Europe osjećaju deficit novih pristupa vlastitim problemima iz “jezgre” Srednje Europe.

U svojim predavanjima studentima u Zagrebu često ističem da u Jugoistočnoj Europi, u nacionalnoformativnim razdobljima, nema zemlje koja svoju državu, odnosno naciju-državu nije stvarala bez transfera znanja i umijeća te različitih drugih

19 Vidjeti www.seemes.at, kao i, s tim u vezi, djelo: Karl Kaser, *Balkan und Naher Osten. Einführung in eine gemeinsame Geschichte*, Böhlau-Verlag, 2011.

20 To, dakako, uključuje i velik broj interetnokonfesionalnih tenzija/konflikata, koji relativiziraju međunarodnopravni status većeg broja država (Bosna i Hercegovina, Srbija/Kosovo, Makedonija, Cipar, Izrael/Palestina, Libanon, Irak...). Za očekivati je da će se lista prije produživati nego skraćivati. Tu prije svega mislim na sada već neizbježno otvaranje kurdskog pitanja.

iskustava iz Habsburške Monarhije, odnosno, iz njemačko-austrijske Srednje Europe. Dovoljno je referirati na srpski primjer i navesti svega nekoliko najuočljivijih primjera. Izvjesno je da reformator srpskog jezika Vuk Karadžić nikada ne bi mogao tako uspješno standardizirati moderni srpski jezik da to desetljećima nije radio u Beču i to uz podršku ključnih lingvističkih autoriteta. Srpska oralna kultura teško da bi mogla steći svoj intranacionalni i internacionalni status bez podrške autoriteta kao što su bili Goethe i braća Grimm. Moderna srpska historiografija mnogo teže bi se orijentirala u svom kritičkom razvoju bez *Geschichte der serbischen Revolution* Leopolda von Rankea, da ne spominjem Konstantina Jirečeka. Moderna srpska legislativa iz 1844. godine počiva na srpskoj apropiaciji austrijskog Općeg građanskog zakonika iz 1811. godine. Analognih transfera ima u izobilju u rumunjskom, grčkom, bugarskom, albanskom, bilo kome drugom slučaju. Mnogo je toga istraživački poznato, ali – usudio bih se reći – nema većeg značenja u kolektivnim mentalitetima, bilo da je riječ o elitama, bilo da je riječ o bilo kojem drugom društvenom sloju. Tome je tako bilo u prošlosti. Ne vjerujem da će u doglednoj budućnosti biti drugačije. Dakle, srednjoeuropsko-jugoistočnoeuropski odnosi, u kojima je Hrvatska jedna od ključnih zemalja, tek čekaju svoju “renesansu”.²¹

Ukoliko izostanu kompleksnija istraživanja i vrednovanja srednjoeuropske-jugoistočnoeuropske prošlosti, te ukoliko ne bude bilo dovoljno praktično artikulirane svijesti o sadašnjim i budućim srednjoeuropskim i jugoistočnoeuropskim zajedničkim interesima, same nacije-države uvijek će se moći naći na rubu anakronističkih promašaja u svojim regionalnim strategijama. Reinterpretacijom tradicije – ne napuštajući srednjoeuropski horizont – mogu se predimenzionirano preferirati određene bilateralne veze kao primarne za konstrukciju hrvatskog srednjoeuropskog identiteta. Čini mi se, sasvim konkretno, da to ponekad dolazi do izražaja u posljednja dva desetljeća u slučaju hrvatsko-mađarskih odnosa. Možda je tome zato, a to sam sklon i vjerovati, što su oni godinama, od 1918. do 1941. godine te od 1948. do 1960-ih godina bili nedovoljno podržavani i razvijani. Godine 2002. bila je obilježavana 900. godišnjica državne zajednice Ugarske i Hrvatske te je tom prilikom objavljen opsežan, reprezentativan zbornik u čijem predgovoru stoji:

Prije 900 godina je ugarski kralj Koloman iz dinastije Arpadovića bio okrunjen za hrvatskog kralja u Biogradu na moru (*Alba Maritima*). Bio je to početak jedne od najdugotrajnijih državnih unija u povijesti Europe. Tada je započeo povijesni suživot Hrvatske i Ugarske. **Ta je zajednica stoljećima osiguravala svojim stanovnicima na srednjoeuropskom i mediteranskom prostoru slobodan razvitak i pružala zaštitu protiv imperijalnih ekspanzija i pokušaja pripajanja jednako ako je riječ o Tatarima, Veneciji ili o Habsburgovcima** (podcrtao autor).

21 Svakako bih spomenuo knjigu „*Mitteleuropa“ und „Südosteuropa“ als Planungsraum* (ur. Carola Sachse) koja je izašla 2010.

Premda su se u vrijeme nastanka modernih nacija, zbog različitih interesa, Hrvati i Mađari znali naći na suprotnim stranama, zajednička europska tradicija i višestoljetno duhovno nasljeđe mogu ih na početku 21. stoljeća podsjetiti na zajedničku prošlost i obogatiti dobrosusjedske odnose. (str. 4)²²

Konstruiranje hrvatsko-ugarske „idile“ u dugom povijesnom trajanju, sve do 19. i 20. stoljeća, dakako, povijesno je neodrživo, a kulturno i politički retrogradno. Slično se može reći za analogne pokušaje apologija hrvatske odanosti Habsburgovcima itd.²³ Bitno je naglasiti da je budućnost Srednje Europe nemoguće graditi na temeljima povijesnih anakronizama. Da bi bila moguća, svaka njezina interkulturalna rekonstrukcija, u bilateralnom smislu, mora imati u sebi transkulturalne pretpostavke i, što je još važnije, kreativne potencijale. U suprotnom se ideju Srednje Europe reducira na razinu pseudoromantičarskih košmara, koji jedino mogu generirati baštinjene stereotipe i nove konflikte. Ipak, vrlo je važno što je hrvatsko-mađarski interkulturalizam krenuo prema svojim novim „granicama“.

Ne ulazeći u kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne tradicije hrvatsko-mađarskog interkulturalizma, koji je sve do sredine 19. stoljeća bio posredovan latinskom jezičnom kulturom i čije su vrijednosti uistinu trajne, za razumijevanje suvremene situacije važnije je imati na umu da je u razdoblju „narodnih preporoda“ – koji u hrvatskom slučaju doseže svoj vrhunac u razdoblju između 1835. i 1848. godine – kroatizacija hrvatske kulture pretpostavljala dehungarizaciju (ali i degermanizaciju te detalijanizaciju). Godina 1848/49. bila je vrhunac tog procesa. Upotreba mađarskog jezika u Hrvatskoj poslije 1868. godine, tj. poslije neravnotežne „nagodbe“ (*Ausgleich*) između Ugarske i Hrvatske, bila je s hrvatske strane redovito doživljavana kao simbol neravnotežnosti pa i kao akt političkog i kulturnog nasilja. Na modernom Sveučilištu u Zagrebu, otvorenom 1874. godine – neovisno o tome što ga je Hrvatski sabor ozakonio već 1861. godine, dakle u svom prvom sazivu nakon obnove ustavnosti – kasnilo je i uvođenje mađarskog jezika u nastavu. Lektorat mađarskog jezika osnovan je 1880. godine, dočim je Katedra za mađarski jezik i književnost osnovana tek 1892. godine. Bila je pak nepopunjena do 1902. godine! Kontinuirano je djelovala do 1923. godine. Od tada pa sve do 1960-ih godina na Sveučilištu u Zagrebu nije bilo nastave mađarskog jezika i književnosti!²⁴ Sve dok

22 Milka Jauk-Pinhak, *Croato-hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza / A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*, Katedra za hungarologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i Matica hrvatska, Zagreb 2002, 544 str. U zborniku je zastupljeno 40 autora s hrvatske i mađarske strane.

23 Dakako da nije u pitanju nikakva hrvatska posebnost. Tipološki sličnih fenomena ima posvuda u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi. Više u tome pisao sam u članku „Shifting Boundaries, Clientalism and Balkan Identities“, u: Jacques Revel; Giovanni Levi (ur.), *Political Uses of the Past. The Recent Mediterranean Experience*, Frank Cass, London & Portland OR, 2002, str. 43–48.

24 Navedena činjenica ipak ne bi trebala zavarati. *Hungarica* je u hrvatskoj kulturi trajno prepoznatljiva, a važni dijelovi opusa pisaca poput spomenutog Miroslava Krležu potpuno su nerazumljivi

visokoškolska politika u socijalističkoj Jugoslaviji nije postala isključiva domena republičkih vlasti, hungarologija se predavala i razvijala isključivo na Univerzitetu u Novom Sadu, glavnom gradu autonomne pokrajine Vojvodine, znatnim dijelom naseljene Mađarima. Tek poslije 1960-ih počinje postupni, doduše vrlo usporeni razvitak zagrebačke hungarologije. Trebalo je čekati hrvatsko državno osamostaljenje 1991. godine i radikalnu promjenu hrvatske geopolitičke i geokulturne situacije da bi se konačno 1994. godine na Odsjeku za opću lingvistiku i orijentalne studije utemeljila dva nova studija – hungarologija i turkologija. Oni su se u međuvremenu izdvojili u poseban fakultetski Odsjek za turkologiju i hungarologiju. Odjel je danas u punom razvojnem usponu, pored ostalog i zato što nastavu velikim dijelom izvođe nastavnici koji su izvorni govornici mađarskog jezika, vrsni znalci hrvatskog te istraživači koji misle i rade inter- i transkulturno. Studij hungarologije unapređuju, s jedne strane, obostrano osmišljene državne politike, ali, još i više, bilateralni i multilateralni istraživački projekti, mobilnost nastavnika i studenata te kulturne inicijative koje znanje jezika čine živim.²⁵

Početakom 1990-ih postalo je jasno i manje upućenima da je dio moderne hrvatske kulture, nasuprot općoj predodžbi o hrvatsko-mađarskim „kulturnim ratovima“, hrvatsko-mađarske interkulturne provenijencije, što je posebno istakla Jadranka Damjanov, urednica prvog zbornika o hrvatsko-mađarskim kulturnim odnosima:

Knjiga želi služiti boljem razumijevanju hrvatskih i mađarskih pismoznalaca. (...) A sada, ako smijem posve osobno, osjećam da radeći na ovom zborniku udovoljavam zahtjevima svojega dvojnog porijekla njegujući atmosferu u kojoj sam uslijed susreta svojih roditelja rođena i odgojena. (str. 12)²⁶

Neovisno o tome je li riječ o osobnim ili obiteljskim iskustvima hrvatsko-austrijskih, hrvatsko-čeških, hrvatsko-mađarskih ili hrvatsko-slovenskih i hrvatsko-srpskih provenijencija itd., svih njih ima u suvremenom hrvatskom društvu mnogo, radi se o najpostojanijim izvoristima rekonstrukcije srednjo- i jugoistočnoeuropskih tradicija, odnosno kreativnih potencijala za hrvatske transregionalne budućnosti. O njima još uvijek premalo znamo. A radi se o tome da srednjoeuropske baštine treba humanizirati, učiniti ljudski prepoznatljivima, neovisno o tome je li riječ o prošlosti ili budućnosti.

bez poznavanja baštine hrvatsko-mađarskog interkulturalizma.

25 M. Jauk-Pinhak, nav. dj., str. 7-10; Stjepan Damjanović (ur.), *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Monografija*, Zagreb 1998, str. 245-252.

26 Jadranka Damjanov (ur.), *Hrvatska/Mađarska. Stoljetne književne i likovno-umjetničke veze* (dvojezično hrvatsko-mađarsko izdanje), Biblioteka Relations, Zagreb 1995, 436 str.

*Prilog I.: Doktorati znanosti na hrvatsko-austrijske, hrvatsko-češke i hrvatsko-mađarske teme obranjeni na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 1990. do 2010. godine*²⁷

- 704.** 9.7.1990: Šorošac, Đuro, *Bosanski Hrvati u okolici Pečuha* (etnologija)
- 744.** 5.12.1991: Perunović, Sreća, *Etnički identitet i kulturna obilježja: Hrvati u Mađarskoj* (sociologija)
- 756.** 6.3.1992: Beljak, Nives, *Tradicijska kultura gradišćanskih Vlaha s osobitim obzirom na poljodjelska oruđa* (etnologija)
- 764.** 15.7.1992: Grbić, Jadranka, *Povezanost materinskog jezika i etničkog identiteta Hrvata u Mađarskoj* (etnologija)
- 850.** 2.2.1996: Lukežić, Ervin, *Proza u gradišćanskim Hrvata* (kroatistika)
- 852.** 27.4.1996: Ančić, Mladen, *Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u doba anžuvinske vlasti* (povijest)
- 857.** 23.5.1996: Häusler, Maja, *Učenje njemačkog jezika u Hrvatskoj s povijesnog aspekta* (germanistika)
- 872.** 10.10.1996: Petlevski, Sibila, *Modernizam: primjeri iz hrvatskog kazališta i drame i njihov srednjoeuropski kontekst* (komparativna književnost)
- 874.** 11.10.1996: Sečić, Dora, *Kraljevska sveučilišna knjižnica u Zagrebu 1874.-1918.: razvoj srednjoeuropske knjižnice s dvojnomo funkcijom* (informacijske znanosti)
- 888.** 20.12.1996: Gajger, Vladimir, *Njemačka etnička zajednica u Đakovu i đakovštini od početka 19. do sredine 20. stoljeća* (povijest)
- 926.** 5.11.1997: Agićić, Damir, *Hrvatsko-češke veze i odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće* (povijest)
- 936.** 15.1.1998: Grgin, Borislav, *Kralj Matijaš Korvin i Hrvatska* (povijest)
- 951.** 13.3.1998: Ambruš, Viktor, *Viktor Axmann i izgradnja modernog Osijeka* (povijest umjetnosti)
- 969.** 18.6.1998: Berčić, Boran, *Filozofija bečkog kruga* (filozofija)
- 1017.** 18.6.1999: Kabić, Slavija, *Dnevnik kao književni oblik u njemačkoj književnosti nakon 1945. godine: Max Frisch, Marie Luise Kaschnitz i Peter Handke* (germanistika)
- 1090.** 27.2.2001: Uvanović, Željko, *Das Motiv des vermissten Vaters in den deutschsprachigen Prosawerken nach 1945.* (germanistika)
- 1109.** 2.10.2001: Piškorec, Velimir, *Germanizmi u podravskom dijalektu* (germanistika)
- 1114.** 5.12.2001: Ivanković, Katica, *Karel Taige i češka književna avangarda* (slavistika)
- 1145.** 14.12.2002: Golubić, Silvija, *Mutterliebe-Klischee und Erfahrung* (germanistika)
- 1182.** 18.11.2003: Vidulić Lacko, Svjetlan, *Geschlechter- und Liebesdiskurs in der österreichischer Literatur Ende des 19. und Ende des 20. Jahrhunderts* (germanistika)
- 1203.** 17.5.2003: Piskač, Davor, *Književnoteorijski pogledi praškog strukturalizma* (komparativna književnost)

27 Važno je napomenuti da je broj doktorata u kojima se na različite teme raspravljaju srednjoeuropski konteksti i problematike osjetno veći. Njih nije bilo moguće identificirati bez uvida u sadržaj rukopisa. Ovom prilikom je korištena administrativna dokumentacija. Zahvaljujem gospodi Sanji Ivanović iz Ureda za poslijediplomske studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na su-sretljivosti.

1217. 13.7.2004: Petravić, Ana, *Slika o stranom i vlastitom u udžbenicima njemačkog jezika* (germanistika)
1240. 16.12.2004: Turković, Slađan, *Osobitost njemačkog jezika hrvatskih autora od kraja 16. do početka 19. stoljeća (rječnici, gramatike, arhivski zapisi)* (lingvistika)
1254. 26.4.2005: Jakobović, Zvonimir, *Razvoj hrvatskoga tehničkog i prirodnoznastvenog nazivlja* (informacijske znanosti)
1263. 14.7.2005: Lovrić, Goran, *Pripovijedanje i pripovjedač u austrijskom Heimat- i Anti-Heimatromanu* (germanistika)
1322. 4.7.2006: Holjevac, Željko, *Hrvatsko-mađarski odnosi 1860.-1873.* (povijest)
1410. 3.12.2007: Šabić, Marijan, *Češka književnost i kultura u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća* (filologija i kroatistika)
1470. 10.7.2008: Car Prijić, Milka, *Njemački dokumentaristički roman u posljednoj trećini dvadesetog stoljeća* (germanistika)
1477. 18.7.2008: Ladanyi, Istvan, *Problemi narativnog identiteta u postmodernim romanima autobiografskoga karaktera u hrvatskoj, mađarskoj i srpskoj književnosti* (filologija)
1504. 3.12.2008: Kordić, Ljubica, *Njemački kao strani jezik u pravnoj struci: postignuća, potrebe, perspektive* (germanistika)
1590. 13.10.2009: Tkalec, Gordana, *Hrvatska književnost na internetu (repcija suvremene hrvatske književnosti na internetskim stranicama srednjoeuropskih zemalja)* (filologija)

U korištenom protokolu *Doktorati znanosti* (Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet Zagreb) prvi je unos datiran s 29. travnjem 1933. godine, a posljednji konzultirani u njegovu dodatku pod brojem 1.729 od 29. listopada 2010. godine. Popis 1354 doktora znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji su doktorirali od 30. studenog 1878. do 22. prosinca 1997. godine objavljen je u: Stjepan Damjanović (ur.), *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Monografija*, Zagreb 1998, str. 325-358.

SUMMARY

Does Central Europe still exist?

Today Croatia, in its European identity, is most often spoken about, without regional attributes, as a country of thousands of years of European cultural identity ("circles") etc. Still "yesterday's" politically correct speech meant the accentuation of its Central European identity, often with a strict differentiation towards a South Eastern European identity, particularly towards the Balkan ambivalence of Croatian history and culture. This article is an attempt to track the changes in Croatian *régimes d'historicité* in the last twenty odd years, focusing on their European regional contexts.

Keywords: Croatia, 1991-2011, contemporary history, regions of European history, Central Europe, Mediterranean, South-Eastern Europe, Balkans